

**“Hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishda boshqaruv hisobida
budjetlashtirish va xarajatlarni nazorat qilish tartibini takomillashtirishning
o‘rni”**

Kenjayeva Sabohat Safarovna,

Termiz Davlat Universiteti “iqtisodiyot” yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotasiya: Maqolada boshqaruv hisobini rivojlantirishning innovatsion yo‘nalishlari ichida budjetlashtirish muhim o‘rin egallashi va hozirgi kunda budjetlashtirishning ahamiyati yanada ortib borayotganligi, bundan tashqari budjet tashkilotlarining budjetlashtirish faoliyatining mohiyati va ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Budjetlashtirish tarixi qisqacha bayon qilgan. Shuningdek, “budjet” va “budjetlashtirish” tushunchalarining qiyosiy tahlili o‘tkazildi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv hisobi, byudjet, byudjetlashtirish, smeta, reja, moliyaviy reja, statik budjet, moslashuvchan budjet.

Аннотация: В статье рассматривается значение бюджетирования в инновационных направлениях развития управленческого учета и возрастание значения бюджетирования, а также сущность и значение бюджетирования деятельности бюджетных организаций. Краткая история бюджетирования. Также был проведен сравнительный анализ понятий «бюджет» и «бюджетирование».

Ключевые слова: управленческий учет, бюджет, бюджетирование, смета, план, финансовый план, статический бюджет, гибкий бюджет.

Annotation: The article discusses the importance of budgeting in innovative areas of development of management accounting and the increasing importance of budgeting, as well as the essence and significance of budgeting for the activities of budgetary organizations. A brief history of budgeting. A comparative analysis of the concepts of "budget" and "budgeting" was also carried out.

Key words: management accounting, budget, budgeting, estimate, plan, financial plan, static budget, flexible budget.

“Budjetlashtirish” atamasining ko‘plab ta‘riflari mavjud bo‘lib, unda budjetlashtirishga ko‘proq boshqaruv vositasi sifatida qaralmoqda. Budjetlashtirish (inglizcha budgeting so‘zidan olingan) – smeta va iqtisodiy ko‘rsatkichlar yordamida bo‘linmalar faoliyatini boshqarish va kelishilgan xolda rejalashtirish jarayonidir. Iqtisodiy adabiyotlarda budjetlashtirish atamasi bilan smeta rejalashtirishni birgalikda foydalanish holatlari uchrab turadi. Aslida, rejalashtirish va budjetlashtirish “integrallashtirish” jarayonining bir qismidir.

Budjetlashtirishni rejalashtirishsiz joriy etish mumkin emas. Agar joriy etiladigan bo‘lsa, u holda “rejalashtirish” va “budjetlashtirish”ning kesishgan joyida

turg'unlik, pasayish va to'sqinliklar paydo bo'ladi. SHuni ham e'tirof etish lozimki, amaliyotni o'rganish mavjud rejalashtirish tizimi quyidagi kamchiliklarga ega ekanligini ko'rsatmoqda:

- tashkilotlarning barcha xo'jalik jarayonlarini rejalashtirish, alohida bo'linmalar faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirish imkonini beruvchi kerakli rejalar mavjud emas;

- reja ko'rsatkichlarini prognozlashtirish darajasi yetarli darajada batafsil va aniq emas;

- rejalar va reja moddalari aniq bir mas'ul shaxslarga birlashtirilmagan, oqibatda ular nazoratsiz qolmoqda.

Budjetlashtirishni joriy etish orqali rejalashtirishning yuqorida ta'kidlangan kamchiliklarini bartaraf etish mumkin. Biroq mazkur xilma-xillik ikki tomonlama samaraga ega, bir tomondan, bu ko'p ma'lumotlarni olish imkonini beradi, ikkinchi tomondan budjetlashtirish atamasi bo'yicha yagona bir qarashlar bo'lmaganligi sababli, ma'lum bir terminologik va mazmun jihatidan chalkashliklarga olib keladi.

Budjetlashtirish – eng avvalo, rejalashtirish, hisob, nazorat va tahlil jarayonini bir tizimga birlashtiruvchi axborot tizimidir, chunki rejalashtirish nazoratsiz hech qanday mazmunga ega bo'lmaydi, nazorat uchun ishlatilmaydigan hisob tegishli samara bermaydi, rejalashtirilgan va hujjatlar bilan tasdiqlangan ma'lumotlarga asoslanmagan nazoratdan hech qanday naf bo'lmaydi. Budjetlashtirish, ijodiy jarayon hisoblanadi, chunki har bir tashkilot o'ziga xos boshqaruv usullari, tarkibiy tuzilish, rahbariyatning maqsadi va kadrlarning bilim darajasiga ega. Shuning uchun har bir tashkilotdagi budjetlashtirish tizimi takrorlanmas, o'ziga xos va yagona hisoblanadi. Budjet tashkilotlarida budjetlashtirish tahlil etilayotganida mazkur tashkilotning o'ziga xos xususiyatlariga qarab turlari tanlanadi (1-jadval).

Iqtisodiy adabiyotlarda budjetlashtirishning turlari	adabiyotlarda taklif etilgan	Budjet tashkilotlarida budjetlashtirishning turlari
1. Statik budjet (kiritilgan o'zgartirishlar bilan tasdiqlangan budjet)		1. Smeta budjeti (kiritilgan o'zgartirishlar bilan tasdiqlangan budjet)
2. Moslashuvchan budjet		2. Haqiqiy budjet

3. Haqiqiy budjet	3. Kassa budjeti (budjet ijrosining bankdagi hisobi)
	4. Tasdiqlangan budjet

1-jadval.

Budjetlashtirish tashkilot faoliyatini aniq va maqsadga yo'naltirilgan holda olib borilishiga yordam beradi. Budjetlardan foydalanish budjet tashkilotlari uchun bir qancha afzalliklarga olib keladi. Xususan, strategik va taktik rejalashtirish natijasida tashkilot faoliyatini monitoring qilishga yordam beradi.

Amaldagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetida turuvchi tashkilotlarning xarajatlar smetasi va shtatlar jadvalini tuzish, ko'rib chiqish, tasdiqlash va ro'yxatdan o'tkazish tartibi to'g'risida Nizom"ga muvofiq xarajatlar smetasi va shtatlar jadvalini, vaqtinchalik xarajatlar smetasini, budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha smetalarni tuzish, ko'rib chiqish va tasdiqlash, tashkilotlarning xarajatlar smetasi va shtatlar jadvalini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va hududiy moliya organlarida ro'yxatdan o'tkazish tartibi belgilab qo'yilgan [4. 1-b].

Shuningdek, xarajatlar smetasi, shtatlar jadvali, budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha daromadlar va xarajatlar, kapital qurilishlar bo'yicha xarajatlar smetasi, ro'yxatdan o'tkazish kartochkasi, budjet tashkilotlari xarajatlar smetasi va shtatlar jadvali hisobining jurnali, xarajatlar smetasiga o'zgartirishlar ro'yxati, konvertatsiya uchun ko'zda tutilgan mablag'lardan foydalanish tufayli xarajatlar smetasiga kiritilayotgan o'zgartirishlar ham tasdiqlangan.

Har yili birinchi chorakda moliya organlari barcha tashkilotlarining xarajatlar smetasi (budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha smeta va vaqtinchalik xarajatlar smetasi)ning tuzilishi, tasdiqlanishining to'g'riligini va o'z vaqtida yetkazilishini tekshiruvdan o'tkazishi, hududiy moliya organlari tomonidan mazkur ishlarning o'z vaqtida va sifatli olib borilganligini tizimli nazorat qilib, tekshiruvlarni tashkillashtirishda va o'tkazishda ularga zarur yordam ko'rsatadi.

Xulosa: Hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishda amaldagi Nizomga muvofiq, tekshiruv tasdiqlangan dasturga muvofiq amalga oshiriladi va tekshiruvlar o'tkazishtalab etiladi. Budjetlashtirish moliyaviy rejalashtirish bo'lib, korxonani samarali boshqarish uchun zarurdir. Budjetlashtirish korxonaning joriy ko'rsatkichlarini rejalashtirish va istiqboldagi ko'rsatkichlarini bashorat qilish maqsadida turli xildagi budjetlarni ishlab chiqishni ko'zda tutadi. Budjetlashtirish tarmoq xususiyatiga ega bo'lib, juda ko'p omillarga bog'liqdir. SHu boisdan

budjetlashtirishning muayyan modelini nafaqat tanlash, balki uni korxonaga xususiyatiga moslashtirish ham zarurdir.

Daromad va xarajatlar budjetini shakllantirishda umumiy metodologiyaning mavjud emasligi budjetlashtirish bo'yicha nizomni ishlab chiqishni va budjetlashtirish jarayonini hujjatlashtirishni talab qiladi. Nizomda korxonaga budjetini shakllantirish, tasdiqlash, ko'rib chiqish va ijro etishning asosiy tamoyillari, budjet tarkibini operativ rejalashtirish va boshqaruv hisobi tizimi bilan o'zaro aloqadorligi keltirilishi, daromad va xarajatlar budjeti elementlari bayon qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilganimizda, budjet tashkilotlari faoliyatini budjetlashtirishni joriy etishning ahamiyati shundaki, xalqaro amaliyotda boshqaruv hisobida qo'llanilayotgan budjetlashtirishning statik, moslashuvchan va haqiqiy kabi turlarini oliy ta'lim tizimidagi budjet tashkilotlarida qo'llash davlat moliyasini isloh qilishning muhim bosqichi va tarkibiy qismi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.02.2021 O'RQ – 671 – son qarori bilan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan yangi tahriri). // www.lex.uz
2. Xasanov B.A., Xashimov B.A. Boshqaruv hisobi. Darslik. –T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2013. -312 bet.
3. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi. –Toshkent, G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. 318 bet.
4. Shaxovskaya L.S., Xoxlov V.V., Kulakova O.G. Byudjetirovanie: teoriya i praktika KNORUS, 2009. -400 s.
5. G'ofurova U.F., Xayitboyev B.X. Iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning o'rni // “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 6, dekabr, 2018 yil.
6. [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz) (O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik portali);

